

Zakaj je lahko ostvarjena materijalna pravnomočnost v sodstvu v nerazmerno širšem obsegu kot v upravi? Prvi vzrok je ta, da je v sodstvu postopek pri izdajanju aktov mnogo temeljitejši kot v upravi: s tem je možnost pravnih pogrškov občutno zmanjšana. Nadaljnji vzrok pa je naslednji: upravni akti so vobče pravno manj določeni kot sodni, svobodni preudarek je pri njih večji, zato je večja tudi možnost, da so nesmotreni. Ker zadeva poleg tega nesmotrenost sodnih aktov vobče samo interes poedinca, nesmotrenost upravnih aktov pa vobče javne interese, se mora nesmotren upravni akt uradoma razveljaviti, sodni pa ne. Vse to je torej vsaj v glavnem posledica organizacije obeh oblasti. V podrobnejšo razpravo se na tem mestu ni mogoče spuščati.

Kar pa se tiče vprašanja materijalne pravnomočnosti pravnih norm v splošnem, je nujno, da morajo biti pravne norme načeloma nepravnomočne: kajti skušnja nam kaže, da niso odvisne posamezne pozitivne norme samo od kraja in časa, ampak tudi od vsakokratnih razmer, kar ima za posledek prilagoditev norm vsakovrstnim razmeram, to se pravi: njih poljubno spremenljivost. Iz tega sledi, kar poudarja Pita m i c, da sme organ vedno spreminjati norme, če mu ni to izrečno prepovedano.

Položaj žene po pravu asirske pravne knjige.

Dr. Viktor Korošec, univ. prof.

I. Pravna orientalistika. Njeno področje.

Razvozanje hieroglifne¹ in klinopisne² pisave spada med največja kulturnozgodovinska odkritja devetnajstega stoletja. V novi luči vstaja pred našimi očmi zgodovina

Kratice:

AO = Der Alte Orient, Gemeinverständliche Darstellungen, Leipzig.

ASGW = Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, philologisch-historische Klasse, Leipzig.

KAV = Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts, Autographien von O. Schroeder, Leipzig 1920.

L R w St = Leipziger rechtswissenschaftliche Studien, herausgegeben von der Leipziger Juristen-Fakultät.

Egipta in Prednje Azije tja do četrtega tisočletja pred Kristusovim rojstvom. Nova odkritja imajo velik pomen tudi za pravno zgodovino. Zlasti³ velja to za deset- in desettisoče pravnih virov, ki so napisani v klinopisni pisavi. Z njimi se bavi pravna orientalistika.

Klinopis so iznašli Sumerci,⁴ ki so bili gospodarji Mezopotamije v četrtem in tretjem tisočletju pr. Kr. Od njih so ga

MVAeG = Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, Leipzig.

RHA = Revue Hittite et Asiatique, Paris.

RLA = Reallexikon der Assyriologie, izdajata E. Ebeling in B. Meissner, Berlin-Leipzig.

Sitz-Ber. = Sitzungsberichte.

SZ = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, (kadar je citirana brez dostavka:) romanistische Abteilung, Weimar.

UM = University Museum, Babylonian Section, Philadelphia.

VAB = Vorderasiatische Bibliothek, Leipzig.

ZA = Zeitschrift für Assyriologie, Berlin-Leipzig.

ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig.

¹ Ključ za razvozlanje egipčanskih hieroglifov sta našla: Anglež Thomas Young (1819) in Francoz Jean François Champollion (1822). — O zgodovini razvozlanja prim. Erman-Ranke, Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum, 2. izd. Tübingen 1923, str. 8 ss.; Erman, Die Hieroglyphen (Göschel 608), 2. izd. 1923, str. 1-13. — Od egipčanskih hieroglifov je treba razlikovati hetitske, katerih razvozlanje se vrši v naših dneh; prim. Hrozný, Les Inscriptions Hittites hiéroglyphiques, Praga 1934.

² Ključ za razvozlanje perzijskega (črkovnega) klinopisa je našel Nemeč Jurij Friderik Grotefend (1802), neodvisno od njega Anglež Henry Rawlinson (1835). Sredi devetnajstega stoletja se je sodelovanju učenjakov različnih narodov posrečilo najti ključ tudi za babilonski in elamski klinopis. — Kratko, pa zelo pregledno poročila o zgodovini razvozlanja Meissner, Die Keilschrift (= Göschel 708), Leipzig - Berlin 1922, str. 5 ss.

³ Najstarejše egipčansko pravo do incl. šeste dinastije (c. 2300 pr. Kr.) je obdelal J. Pirenne v svojem monumentalnem delu Histoire des institutions et du Droit privé de l' Ancienne Égypte, I—III, Bruxelles 1932—35.

⁴ Za uvod v sumersko pisavo in jezik prim. Gadd, A Sumerian Reading - Book, Oxford 1924; Poebel, Grundzüge der sumerischen Grammatik, Rostock 1923. — Leksikalno najbolj popolno delo je sedaj Deimel, Sumerisches Lexikon (= Scripta Pontificii Instituti Biblici), Rim 1925—1934 (doslej dovršen do prvega zvezka tretjega dela).

prevzeli semitski Akadijci (Babilonci in Asirci), od njih pa Elamci, Subarejci in Peržani na vzhodu, Urartejci na severu, prebivalci Ugarita (= Ras Šamra) ter Hetiti na zapadu. Ko je Hammurabijeva dinastija⁵ izbrala za svojo prestolico Babilon, je s tem ustvarila za skoro dve tisočletji tudi največje kulturno žarišče Prednje Azije. Babilonščina je postala mednarodni diplomatski jezik, ki so ga celo faraoni uporabljali v svoji korespondenci ne le z babilonskimi in asirskimi, ampak tudi z mitanskimi in hetitskimi vladarji, da, celo z lastnimi palestinskimi in sirskimi vazali.⁶ V babilonščini je bila sestavljena tudi obširna zavezniška pogodba med faraonom Ramzesom II. in hetitskim kraljem Hattušilišem III. l. 1292 pr. Kr.; kakor ugotavljajo egiptologi, je bil tudi izvod pogodbe, ki ga je na srebrni plošči poslal Ramzes II. Hattušilišu III., v originalu babilonski in ne morda egiptčanski.⁷ V zadnjih stoletjih pred Kristusom se je klinopisna pisava polagoma umikala praktičnejši črkovni aramejski, glinaste ploščice pa papirom. Vendar pa segajo pravne listine še v pričetek zadnjega predkrščanskega stoletja,⁸ najmlajši dozdej znani klinopisni tekst, ki je astronomske vsebine, pa je iz leta 7 ali 6 pr. Kr.⁹

— Prim. tudi A. Jeremias, *Die Weltanschauung der Sumerer* (= AO 27, 4). Leipzig 1929.

⁵ 2057-1758 pr. Kr. — Glede datiranja sledim Weissbachu, *Babylonien v R.L.A. I*, str. 359 ss., oz. *Assyrien, R.L.A. I*, 228 ss. — Za zgodovinski pregled prim.: Ebeling, *Geschichte des alten Morgenlandes* (= Göschen 43) 1929; H. Junker in Louis Delaporte, *Die Völker des antiken Orients* (= *Geschichte der führenden Völker*, 3) Freiburg 1933. Za kulturno zgodovino prim. Meissner, *Babylonien und Assyrien, I—III*, Heidelberg 1920—1925; v krajši obliki pa Meissner *Die Kultur Babyloniens und Assyriens* (= *Wissenschaft und Bildung*, 207), Leipzig 1925; dalje Meissner, *Könige Babyloniens- und Assyriens*, Leipzig 1926.

⁶ Izdano obenem s prevodom: J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln, I—II* (= VAB, 2) Leipzig 1915.

⁷ Prim. Korošec, *Hethitische Staatsverträge* (= L Rw ST 60) Leipzig 1931, str. 17 in op. 4.

⁸ Kohler - Ungnad, *Hundert ausgewählte Rechtsurkunden aus der Spätzeit des babylonischen Schrifttums, von Xerxes bis Mithridates II. (485 — 93 v. Chr.)*, Leipzig 1911, navaja kot zadnjo (str. 100) listino iz leta 93 pr. Kr.

⁹ P. Schnabel, *Der jüngste datierbare Keilschrifttext v Z A 36*, str. 66 ss.

Pravni spomeniki,¹⁰ ki tvorijo znaten del doslej najdenih klinopisnih tekstov, so po vsebini zelo različni. Za javno pravo prihajajo v poštev obširni napisi in anali sumerskih, babilonskih, asirskih in hetitskih vladarjev, njihova pisma višjim upravnim uradnikom in poročila le-teh vladarju,¹¹ i. dr. Zelo mnogo nudijo v tem pogledu hetitski klinopisni teksti.¹² V njih je ohranjena najstarejša indoevropska in sploh najstarejša pisana ustava; izdal jo je kralj (*tabarna*) Telipinuš okoli 1650 pr. Kr.¹³ Dalje je omeniti mednarodno pogodbo, ki sta jo sklenila Hattušiliš III. in faraon Ramzes II. (1292 pr. Kr.). Doslej še neobdelano gradivo obsegajo obširni in številni predpisi in navodila, ki so jih hetitski vladarji izdajali za posamezne fevdalne stanove in za pokrajine in mesta v svoji državi. Končno naj navedemo obsežno diplomatsko korespondenco faraonov

¹⁰ Za splošni uvod in pregled prim. M. San Nicolò, Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen, Oslo 1931; P. Koschaker, Cuneiform Law, v Encyclopaedia of the Social Sciences, s. v. str. 211 ss.; Koschaker, Keilschriftrecht v ZMDIG 89, 1935, str. 1—39; prim. tudi J. Klíma, K právním pramenům babylonsko-assyrským, Všechnr XV, Praga 1933. — Prevod ohranjenih pravnih zbirk podaja G. Furlani, Leggi dell' Asia Anteriore antica, Rim 1929. Od že precejšnje pravniške literature naj navedemo vsaj É. Cuq, Études sur le droit babylonien, Paris 1929.

¹¹ Prim. E. Klauuber, Assyrisches Beamtentum nach Briefen aus der Sargonidenzeit (= Leipziger semitistische Studien V, 3), Leipzig 1910; A. Ungnad, Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi-Dynastie (= V A B 6), Leipzig 1914; P. Kraus, Altbabylonische Briefe aus der Vorderasiatischen Abteilung der Preussischen Staatmuseen zu Berlin (= MVAe G 35, 2 in 36, 1), I—II, Leipzig 1931—1932; E. Klauuber, Keilschriftbriefe (= A O 12, 2) Leipzig 1911.

¹² Najboljši splošni pregled nudi sedaj Kulturgeschichte des alten Orients. III. Abschnitt, 1. Lieferung, v kateri je A. Götze obdelal Malo Azijo (cit.: Götze, Kleinasien), A. Christensen pa Iranec (cit.: Christensen, Iranier), München 1933. Že prej je očrtal Götze v zbirki A O (27, 2) hetitsko zgodovino: Das Hethiter - Reich. Seine Stellung zwischen Ost und West 1928; kulturnozgodovinski pregled nudi G. Contenau, La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, Paris 1934. — Glede starejše literature prim. navedbe v članku V. Korošec, Sistematika prve hetitske pravne zbirke, v Zborniku znanstvenih razprav VII, Ljubljana 1930, str. 65 ss., zlasti str. 70.

¹³ Tekst v Keilschrifttexte aus Boghazköi III, 1, II, 34; prevod pri Friedrich, Aus dem hethitischen Schrifttum, I. H. (= A O 24, 3) str. 21 s.; prim. Götze, Kleinasien, str. 81.

Amenofisa III. (1410—1375) in Amenofisa IV. (1375—1357), ki je bila najdena v El-Amarni in ki nam odkriva marsikatero podrobnost glede tedanjih mednarodnih odnošajev.¹⁴

Še več pa je ohranjenih spoznavnih virov za zasebno pravo. Po svoji obliki so to zakoniki, pravna knjiga, zbirke (serije) pogodbenih formularjev, predvsem pa listine o pravnih poslih. Iz slednjih lahko opazujemo, v koliki meri so se zakonodajčevi predpisi uveljavljali v praksi.

Nihče pač ne bo pričakoval, da bi pravni spomeniki, ki so časovno, krajevno in kulturno tako različni, vsebovali enotno zasebno pravo. Izraz »klinopisno pravo« je le skupno potrebno ime za precejšno število prav, katerih pravni spomeniki so napisani v klinopisni pisavi. — Vrh tega ne smemo prezreti dejstva, da so se vkljub orientalski konservativnosti prava posameznih narodov organsko razvijala. Zato razlikujemo pri asirskem in pri babilonskem pravu, katerih zgodovina obsega več tisočletij, po tri razdobja: staro, srednje in novo.

V naslednjem naj na kratko navedemo glavne skupine klinopisnih prav.

Najstarejše¹⁵ zasebno pravo, ki je doslej znano, je sumersko. Sumerci so z nekaterimi presledki gospodovali v Mezopotamiji do konca tretjega tisočletja pr. Kr. Živelii so v malih mestnih državicah, med katerimi so različna mesta (n. pr. Kiš, Uruk, Mari, Lagaš, Ur), menjaje se, imela vodilno vlogo. Kakor pričajo ohranjeni napisi o vladarjih, Urukagini in Gudei iz Lagaša, Ur-Nammu iz Ura,¹⁶ so le-ti smatrali ure-

¹⁴ Knudtzon, o. c. (gl. op. 6); kratek pregled nudi C. Niebuhr, Die Amarna-Zeit, Aegypten und Vorderasien um 1400 v. Chr. nach dem Tontafelfunde von El-Amarna, Leipzig 1913.

¹⁵ Po Koschakerjevem mnenju (Keilschriftrecht, str. 13) so najstarejši pravni spomeniki iz prvih stoletij tretjega tisočletja pr. Kr.—G. A. Barton, Sumerian Business and Administrative Documents from the Earliest Times to the Dynasty of Agade (= Publications of the Babylonian Section, IX, 1), Philadelphia 1915, str. 7, datira najstarejšo listino okoli 4000 pr. Kr.

¹⁶ Urukagina (c. 2670) in Gudea (c. 2500) sta vladala v Lagašu; citati v Koschaker, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon, Leipzig 1917, istr. 4, op. 8. — Ur-Nammu (c. 2280) je vladal v Uru; prim. F. Thureau-Dangin, Die sumerischen Königsinschriften (V A B 1), str. 188, i, I, 15 ss. — Tudi babilonski kralj Hammurabi se hvali, da je s svojim zakonikom zagotovil zaščito bednim in slabotnim. Bogovi so ga določili, »da uveljavi v deželi pravičnost, da hudobnega in zlobnega uniči, da mogočni ne škoduje sla-

ditev notranje pravne organizacije držav in zagotovitev socialne pravičnosti (zaščita vdov in sirot) za odlično vladarsko nalogo. Ohranjeni so nam odlomki mestnih prav iz Nipurja in Uruka.¹⁷ Kot iznajditelji klinopisa so Sumerci pričevali zapisovati sodnikove sodbe in druge odločbe; takih *di-til-la* listin je ohranjenih približno 250.

Politični in kulturni dediči Sumercev so bili semitski Akadijci. Izmed Akadijcev so bili severni Asirci mnogo manj pod sumerskim kulturnim vplivom kakor Babilonci, ki so bivali bolj na jugu in prišli tako s Sumerci v ožje stike.

Medtem ko je prvi poskus, ustanoviti v Mezopotamiji akadsko državo pod Sargonom I. in njegovimi nasledniki uspel za pičli dve stoletji (2630—2460), najdemo že nekako istodobno v Mali Aziji, ob gornjem Halisu cvetočo asirsko trgovsko kolonijo¹⁸ (*karum*) v mestu Kaniš (dandanes Kül-Tepe). Asirska kolonija je bila nastanjena zunaj mesta, kakor je pri svojih izkopavanjih dognal Hrozný.¹⁹ Najdene listine, tzv. kapadoške ploščice, pričajo o živahnih stikih z drugimi kolonijami in z domačim osrednjim mestom Aššurjem, marsikaj izvemo tudi o zelo razvitih trgovinskih poslih. Kolonija je imela široko samoupravo in lastno sodstvo. Listine so tem bolj pomembne, ker so proste sumerskih vplivov, v čemer se razlikujejo od babilonskih. Najvažnejše pravne listine sta izdala s prevodom E i s s e r

botnemu« (I, 32-39). Svoj zakonik je napisal »da mogočni ne škoduje slabotnemu, v zaščito sirote in vdove« (XXIV d. 59-62).

¹⁷ A. T. Clay, *Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection*, New Haven 1915, No. 28; H. F. Lutz, *Selected Sumerian and Babylonian Texts*, UMI, 2, Philadelphia 1919, No. 100—102. Oba teksta je prevedel v SZ 41, 186 Ungnad, komentiral pa ravnotam str. 278 Koschaker. Nadaljnji fragment je objavil Schröder, K A V, št. 8; prevedel ga je Koschaker v SZ 41, 236. — Že dolgo pa so znani tzv. sumerski rodbinski zakoni (Rawlinson, *The Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, V, 25, 23 c, d); P. Haupt, *Die sumerischen Familiengesetze*, Leipzig 1879. O njihovem zakonskem značaju Koschaker. SZ 41, 237. — Glede *di-til-la* listin prim. Koschaker, *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis*, Leipzig 1917, str. 154, op. 14; Keilschriftrecht, str. 14; San Nicolò, *Beiträge*, str. 155, op. 2.

¹⁸ Götze, *Kleinasien*, str. 64 ss.; da gre za trgovske naselbine asirske države, je prvi dognal Landsberger, *Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend* (= AO 24, 4), Leipzig 1925, str. 5 s.

¹⁹ Götze, *Kleinasien*, str. 67, op. 7.

in Lewy.²⁰ Razen listin so ohranjeni, žal zelo poškodovani, odlomki pravnega prava.²¹ Medtem ko spočetka prvačijo med akademskimi pravnimi viri asirski pravni spomeniki z navedenimi kapadoškimi ploščicami, zaostajajo v poznejših dobah asirski za babilonskimi po številu in po pomenu.

Za spoznavanje srednjeasirske dobe nam je najvažnejši vir precej obsežna asirska pravna knjiga,²² zlasti za spoznavanje zakonskega prava: pomembne določbe vsebuje tudi o nepremičninskem pravu.²³ Zbirka je nastala med leti 1450 in 1250 pr. Kr.²⁴ Razen tega imamo iz te dobe še znatno število listin o pravnih poslih med zasebniki.²⁵

Za proučavanje novoasirske dobe so nam na razpolago

²⁰ Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, (= M V Ae G 33 in 35, 3), Leipzig 1930, 1935.

²¹ Eisser-Lewy, o. c. I, str. 334-340; J. Lewy, Fragmente altassyrischer Prozessgesetze aus Kaniš (v Altorientalische Studien, II) Leipzig 1929, str. 122 ss.; G. Eisser, Altassyrische Prozessgesetze unter den kappadokischen Urkunden, S/Z 48, 579 ss.

²² V avtografski (klinopisni) ediciji jo je objavil l. 1920 O. Schröder v zbirki »Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts« (= 35. Wiss. Veröff. d. Deutschen Morgenländ. Ges.), št. 1-6, 143, 144, 193. — Prevodi (ki so mi bili dostopni): V. Scheil, Recueil de lois assyriennes, Paris 1921; H. Ehelolf-P. Koschaker, Ein altassyrisches Rechtsbuch (samo prva plošča), Berlin 1922; The Assyrian Laws, edited with translation and commentary by G. R. Driver and John C. Miles Kt., Oxford 1935. — Da imamo vsaj v prvih dveh najbolj ohranjenih ploščah pred seboj pravno knjigo, je dokazal Koschaker: Ehelolf-Koschaker, o. c., str. 14; Quellenkritische Untersuchungen zu den »altassyrischen Gesetzen« (= M V Ae G 26, 3), Leipzig 1921, str. 83. Z njim soglaša San Nicolò, Beiträge, str. 87; glede drugih prim. Koschaker, Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El Amarna Zeit (= ASGW, 39, 5) Leipzig 1929, str. 2, op. 1. — Prim tudi Cuq, Les Lois assyriennes, sedaj v njegovih Études, str. 432-455.

²³ Prim. Koschaker, S/Z, 41, 290 ss.

²⁴ Driver-Miles, The Assyrian Laws, str. 12.

²⁵ Ebeling, Keilschrifttexte aus Assur juristischen Inhalts, (avtografirana izdaja) (= 50. wiss. Veröff. d. Deutschen Orient-Ges.) Leipzig 1927; 95 listin sta izdala M. David in E. Ebeling kot Assyrische Rechtsurkunden (= Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss. 44) v transkripciji in prevodu; juristično obdelavo (obenem s transkripcijo in prevodom 19 listin) nudi Koschaker, Neue keilschriftliche Rechtsurkunden, str. 149 ss.

le listine iz osmega in sedmega stoletja pr. Kr.,²⁶ kolikor ne najdemo različnih drobtinic v drugih virih (napisih, pis-mih, i. dr.).

Tudi babilonsko pravno zgodovino delimo najbolj smotreno v tri dobe. Babilonci so zavladali v pokrajinah, ki so bile prej sumerske, pri tem pa so v mnogih pogledih sami ostali pod sumerskim kulturnim vplivom. Še dolgo potem, ko so Sumerci izgubili že ves politični pomen, se je njihov jezik še ohranil v bogoslužju, sumerske pravne formule najdemo večkrat v pogodbah, ki so drugače babilonsko sestavljene.

V dobi prve akadske dinastije se pojavijo najstarejši akadsko (babilonsko) pisani pravni dokumenti (Manišusov obelisk). Vse pa presega zakonik babilonskega kralja Hammurabija (1955—1913).²⁷ V babilonščini napisani zakonik pomeni, da je semitski element zavzel prvo mesto v kulturnem in pravnem pogledu. Vendar je bila ta emancipacija bolj zunanja. Vsebinsko je namreč Hammurabi prevzel mnogo določb iz sumerskega prava in jih uvrstil s potrebnimi spremembami v svoj zakonik.²⁸ Zakonik, ki je obsegal kakih 280 paragrafov, nam je skoro popolnoma ohranjen. Sistematika je malo pregledna, v zakonodajni tehniki pa predstavlja že precejšno stopnjo napredka. — O živahnem pravnem prometu Hammurabijeve dobe pričajo listine, katerih je mnogo ohranjenih.²⁹

Vpad indoevropskih Hetitov v Babilon l. 1758 pr. Kr. je povzročil padec Hammurabijeve dinastije. Oslabljena

²⁶ J. Kohler-A. Ungnad, *Assyrische Rechtsurkunden*, Leipzig 1913.

²⁷ Editio princeps: Scheil v *Mémoires de la Délégation en Perse* IV. (1902). Najnovejši prevodi: W. Eilers, *Die Gesetzesstele Chammurabis* (= AO 31, 3—4), Leipzig 1932; A. Deimel, *Codex Hammurabi*, 2. ed., Rim 1930; prevoda Luckenbill-Chiera (1931) in Ch. Edwards-a (1934) mi žal nista dostopna. — Glede literature je temeljno delo Koschaker, *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon*, Leipzig 1917; prim. tudi Cuq, *Études*; San Nicolò, *Beiträge*.

²⁸ To je dognal Koschaker, *Rechtsvergleichende Studien*, str. 3 s. in passim.

²⁹ Zbirka Kohler-Ungnad-Koschaker, *Hammurabi's Gesetz*, III—VI, Leipzig 1909—1923, obsega v nemškem prevodu 1993 listin iz dobe Hammurabijeve dinastije. — V starobabilonsko pravo tudi lepo uvaja na podlagi 317 listin, ki jih podaja v transkripciji in prevodu, delo M. Schorr, *Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts* (= VAB 5), Leipzig 1913.

babilonska država je kmalu nato podlegla navalu Kasitov. Njihovo 576 letno gospodstvo je doba vsestranskega propadaja; najbrž že izza začetka njihove vlade je poseben dolžni odpust, ki kaže, kako slabo je bilo tedanje gospodarstvo.³⁰ Razen redkih listin so značilni pravni spomeniki te dobe tzv. kuduri (*kudurru* = mejnik);³¹ v dobi splošne pravne nestalnosti so namreč predvsem kralji skušali zagotoviti svojim odredbam (n. pr. daritvam zemljišč zaslužnim velikašem) trajno veljavo tako, da so nad napis o pravnem poslu vklesali like različnih božanstev in v posebnih določkah stavili pravni posel pod njihovo varstvo.

Babilonska pravna zgodovina se zaključuje z novobabilonsko renesanso, ki se kaže tudi v pravnem razvoju. Od sedmega stoletja dalje se pojavljajo zopet listine³² (ca 8000), ki segajo preko perzijske in macedonske dobe še v dobo Arsakidov. Šele v začetku zadnjega predkrščanskega stoletja izginejo novobabilonske listine in z njimi tudi zadnji klinopisni pravni viri. — Iz novobabilonske dobe so nam ohranjeni tudi odlomki zakonika, ki se v marsičem razlikuje od Hammurabijevega.³³

Klinopisne pravne vire najdemo tudi izven Mezopotamije. Predvsem je to na vzhodu. Pokrajina Elam je bila

³⁰ M. Schorr, Eine babylonische Seisachthie aus dem Anfang der Kassitenzeit (= Sitz.-Ber. der Heidelberger Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. 1915, 4), Heidelberg 1915.

³¹ Franz X. Steinmetzer, Die babylonischen Kudurru (Grenzsteine) als Urkundenform, Paderborn 1922; Isti, Über den Grundbesitz in Babylonien zur Kassitenzeit (= AO 19, 1—2), Leipzig 1919.

³² Doslej izišli prvi zvezek zbirke San Nicolò-Ungnad, Neubabylonische Rechts- und Verwaltungsurkunden, I. B., Leipzig 1929—1935, podaja v prevodu 902 listini. — Izmed starejših publikacij naj navedem: Peiser-Köhler, Babylonische Verträge des Berliner Museums in Autographie, Transcription und Übersetzung, Berlin 1890; J. Augapfel, Babylonische Rechtsurkunden aus der Regierungszeit Artaxerxes I. und Darius II. (Akademie d. Wiss., Wien, phil.-hist. Kl., Denkschriften 59, 3) Dunaj 1917; Köhler-Ungnad, Hundert ausgewählte Rechtsurkunden (prim. zg. op. 8). Prim. tudi Köhler-Peiser, Aus dem babylonischen Rechtsleben, I—IV, Leipzig 1890—1898.

³³ Za osnutek zakonika ga smatra Meissner, Ein Entwurf zu einem Neubabylonischen Gesetzbuch (= Sitz.-Ber. d. Preuss. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. 1918, XV), Berlin 1918, str. 281, 296 s. — San Nicolò, Beiträge, str. 85, op. 3 poudarja, po mojem mnenju pravilno, da stilistične in druge hibe ne zadoščajo, da bi smatrali tekst samo za osnutek zakonika.

prišla že pod Sargonom I. pod akadski kulturni vpliv.³⁴ Zato ni presenetljivo, da so tam našli veliko zasebnih listin, ki so pisane sumersko-akadsko. Šele v trinajstem stoletju pr. Kr. pričinja elamščina uspešno izpodrivati akadiščino.³⁵ Drugo mnogo manjše kulturno središče, ki je bilo pod asirskim pravnim vplivom, je bilo subarejsko mesto Nuzi (današnji Kerkuk), kjer je bilo najdenih zelo veliko število zasebnih listin (15. in 14. stoletje), ki so pisane akadsko.³⁶

Medtem ko smo našli na vzhodu listine, ne pa zakonika, najdemo na daljnem zapadu v Hatušašu (sedaj Boghazköi), prestolici nekdanje hetitske države le zakonik,³⁷ toda nobenih zasebnih listin. Zakonik je za nas tem bolj zanimiv, ker vsebuje najstarejše doslej znano indoevropsko pravo, ki je za 1000 let starejše od zakona XII plošč. Razlikuje pa se od doslej naštetih klinopisnih virov tudi v tem, da je pisan v hetitščini, ki je po svojem bistvu indoevropski^{37a} jezik.

Ohranjeni klinopisni napisi Urartejcev (ob jezeru Van) v njihovem lastnem in v akadskem jeziku nimajo nobenega pomena za zasebno pravo.³⁸

³⁴ Scheil, Actes juridiques Susiens, v zbirki Mémoires de la mission archéologique en Perse XXIII—XXIV, Paris 1930—1933; prim. Cuq, Le Droit élamite d'après les actes juridiques de Suse, (= Revue d'Assyriologie 29, 4) Paris 1932; San Nicolò, Die Keilschrifturkunden aus Elam und dessen Randgebiet im Westen, v SZ 53, str. 477 ss.; Koschaker, Über einige griechische Rechtsurkunden aus den östlichen Randgebieten des Hellenismus (= Abhandl. d. phil.-hist. Klasse d. Sächsischen Akademie d. Wiss., 42, 1), Leipzig 1931; Koschaker, Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mutterrecht in Keilschriftrechten (= ZA 41, 1933, str. 1 ss., zlasti str. 46 ss.).

³⁵ Koschaker, Keilschriftrecht, str. 11.

³⁶ Koschaker, Keilschriftrecht, str. 7; Neue keilschriftliche Rechtsurkunden, str. 9 ss.

³⁷ Hrozný, Code Hittite, Paris 1922; Waltherjev prevod v Powis Smith, The Origin and History of Hebrew Law (1931) mi ni bil na razpolago.

^{37a} Prim. Götze, Kleinasien, str. 51ss., str. 56: Bei dieser Sachlage scheint es mir das Gegebene, das Luwisch-Hethitische . . . als indogermanische Einzelsprache neben den anderen anzuerkennen.

³⁸ Koschaker, Keilschriftrecht, str. 8 s.; Friedrich, Einführung ins Urartäische (= MVfAe G 37, 3), Leipzig 1933.

Klinopisni teksti, ki so jih našli v kraju Ras Šamra (stari Ugarit), so skoro vsi le religiozne vsebine.³⁹

Zanimivo je vprašanje, ali in v koliki meri so navedena klinopisna prava vplivala drugo na drugo, deloma je sicer to dognano za razmerje med sumerskim in babilonskim pravom,⁴⁰ le malo pa je raziskano razmerje med ostalimi pravi.⁴¹

Spričo tako bogatega pravnozgodovinskega gradiva se ne bomo čudili, da sega zanimanje za klinopisne pravne vire nazaj do prvih desetletij asiriologije,⁴² ko je francoski asiriolog Jules Oppert l. 1877 izdal »Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldée«. V naslednjih treh desetletjih so se bavili s pravnozgodovinskimi napisi skoro samo asiriologi (Anglež Th. Pinches in C. H. W. Johns, Nemci Strassmeier, Peiser, Meissner, Ungnad in Schorr, Francoza brata Revillout); izmed juristov sta se jim pridružila Nemeč Jožef Kohler in Francoz Edvard Cuq. V sodelovanju z asiriologi (Kohler⁴³ s Peiserjem in z Ungnadam, Cuq⁴⁴ s Scheilom) sta utirala pot za osamosvojitve pravne orientalistike. Nova epoha klinopisnopravnih proučevanj pa je nastopila, ko je Pavel Koschaker l. 1911 postavil v svojem delu »Babylonisch-assyrisches Bürgerschaftsrecht« kot osnovno pravilo načelo: pravni orientalist mora biti toliko asiriološko izobražen, da more uporabljati tekste v izvirniku, vsaj tran-

³⁹ Friedrich, Ras Schamra, str. 17 s., str. 28. Babilonski teksti vsebujejo nekaj pisem in gramatičnih tekstov; v domačem jeziku napisani teksti pa so zgolj religiozne vsebine (str. 28: gehören ausschliesslich der religiösen Sphäre an).

⁴⁰ Koschaker, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, str. 3, 28 ss., 33 ss., 66 ss., 78 ss., 98 ss., 101 ss., 210 ss.

⁴¹ Korošec, Beiträge zum hethitischen Privatrecht, v SZ 52 (1932) str. 156 ss., zlasti 164 ss. — Pred prenačlenjenjem domnevanjem recepcij svari Koschaker, Keilschriftrecht, str. 29 ss., zlasti str. 32.

⁴² Prim. San Nicolò, Beiträge, str. 26; Koschaker, Keilschriftrecht, str. 1 s.

⁴³ Prim. zg. op. 8, 26, 29, 32.

⁴⁴ Monografije, ki obravnavajo: zakonsko pravo po Hammurabijevem zakoniku, adopcijo, oprostitev, zemljiško lastnino, pogodbe, družbe, sodno organizacijo po babilonskem pravu, kontrakte iz Kerkuka (Nuzi), asirsko in hetitsko, je odlični francoski orientalist še sam dopolnil in zbral kot Etudes sur le droit Babylonien, Paris 1929; delo je posvetil za sedemdesetletnico svojemu sodelavcu, p. Vincencu Scheilu, prvemu prevajalcu Hammurabijevega zakonika.

skribirane.⁴⁵ Na tem temelju je ustanovitelj pravne orientalistike gradil naprej in odkril metodične posebnosti Hammurabijevega zakonodajnega dela.⁴⁶ Kmalu pa je postal okvir »babilonsko-asirske pravne zgodovine« pretesen, raziskovanja Koschakerjeva⁴⁷ in njegove šole⁴⁸ so zajemala vedno bolj prava vseh narodov, ki so zapustili pravne spomenike v klinopisni pisavi: Subarejcev, Elamcev, Hetitov. Iz babilonsko-asirske pravne zgodovine se je tako razvila zgodovina »klinopisnih prav«. Koschakerjeva šola je vzbudila podobne šole tudi v Franciji (Boyer) in Italiji (Furlani). Bolj kakor kjerkoli drugje, pa velja za pravno orientalistiko dandanes še vedno: žetev je ogromna, delavcev pa zelo malo.

II. Položaj žene po asirski pravni knjigi.

Po tem, žal skrajno sumarnem pregledu klinopisnih pravnih virov naj nam konkretno pravno vprašanje omogoči vsaj majhen vpogled v orientalsko pravno miselnost. V ta namen hočemo v glavnih potezah označiti pravni položaj žene, kakor ga določa asirska pravna knjiga. To vprašanje se mi zdi primerno iz dveh razlogov. Ekstremno uveljavljenje

⁴⁵ Babylonisch-assyrisches Bürgerschaftsrecht, Leipzig-Berlin 1911, str. IX. s.

⁴⁶ Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon, Leipzig 1917.

⁴⁷ Prim. (da omenim le troje najbolj značilnih razprav v zadnjih letih, izmed katerih je vsaka razširila dotedanje področje): Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna Zeit (= ASGW 39, 5), Leipzig 1923 (srednjeasirsko in subarejsko pravo); Über einige griechische Rechtsurkunden aus den östlichen Randgebieten des Hellenismus (= ASGW 42, 1), Leipzig 1931 (babilonsko-asirsko, sumersko, subarejsko in elamsko pravo, da popolnoma molčimo o grških pravnih virih, zlasti listinah iz Dura); Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mutterrecht in Keilschriftrechten (= ZA 41, 1933, str. 1-89) (hetitsko, subarejsko, elamsko, asirsko in babilonsko pravo).

⁴⁸ Na Koschakerjevo pobudo in pod njegovimi avspiciji so nastala: Sannicò, Die Schlussklauseln der altbabylonischen Kauf- und Tauschverträge, (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 4), München 1922; J. G. Lautner, Die richterliche Entscheidung und die Streitbeendigung im altbabylonischen Prozessrechte (= LRw St, 3), Leipzig 1922; David, Die Adoption im altbabylonischen Recht (= LRw St, 23), Leipzig 1927; V. Korošec, Hethitische Staatsverträge (= LRw St, 60), Leipzig 1931; W. Eilers, Gesellschaftsformen im altbabylonischen Recht, Leipzig 1931.

moževе superiornosti, ki jo normira asirska pravna knjiga, nas najboljše uvaja v posebnosti orientalskega kulturnega in pravnega pojmovanja. Hkrati pa nam klinopisni in drugi¹ pravni viri omogočajo primerjavo s pravno ureditvijo te materije v drugih pravih, zlasti v babilonskem pravu.

Asirska pravna knjiga² vsebuje v svoji prvi plošči, ki je najboljše ohranjena, skoro samo določbe o pravnem položaju žensk, zlasti zakonskih žena; K o s c h a k e r jo naravnost imenuje »pravno zrcalo za ženske, posebej za žene.«³ Večina določb je kazuistična; pleonastično in nepregledno podajajo konkretne rzsodbe v posplošeni obliki. Nekateri predpisi pa se odlikujejo po abstraktnem in jasnem besedilu: redaktor jih je najbrže povzel iz prava mesta Aššurja.⁴

Kakor druge stare pravne zbirke (n. pr. Hammurabijev in hetitski zakonik, gortinsko pravo, zakonik XII plošč), tudi asirska pravna knjiga ne obravnava snovi sistematično. Predvsem pogrešamo predpisov glede najpogostejših navadnih primerov; kot splošno znanih jih avtor ni sprejel v svojo zbirko, ampak je uvrstil le one, ki so urejali kake posebnosti.

Splošno lahko ugotovimo, da je bila po asirski pravni knjigi žena napram možu v izredno neugodnem položaju. Posamezne določbe skušajo zagotoviti moževu superiornost v vsakem oziru. Pravni položaj asirske žene je bil mnogo slabši kakor pa pravni položaj babilonske ali hetitske žene.

Moževa superiornost se kaže: ob sklepanju zakona, med zakonom in ob prenehanju zakona, zlasti radi ločitve.

1. Sklenitev zakona.

Asirska pravna knjiga omenja tri načine sklenitve zakona; rednega in dva izredna. Pri redni sklenitvi je bila najprej sklenjena zaroka. Le-te nista sklenila ženin in nevesta,

¹ Za grško pravo stare in klasične dobe prim. W. Erdmann, Die Ehe im alten Griechenland (= Münch. Beiträge zur Papyrusforschung u. antik. Rechtsgesch., 20) München 1934. — Za sasanidsko pravo Chr. Bartholomae, Die Frau im Sasanidischen Recht (= Kultur u. Sprache, 5) Heidelberg 1924.

² Prim. op. 22 k prvemu poglavju. — Citiram po Driver-Milesu, Assyrian Laws, ki se do vštetega § 47 ujema s štetjem po Ehelolfovem prevodu.

³ Ehelolf - Koschaker, o. c. str. 14; Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen, str. 14, 68.

⁴ Prim. n. pr. §§ 32, 34, 37. — Prim. Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen, str. 24, 73 ss.

ampak jo je sklenil ženinov oče ali ženin sam z očetom neveste, kateremu je moral izročiti za nevesto kupnino (*tirhatu*)⁵ in posebno zaročna darila (*biblu*, *zubullu*).⁵ Z zaroko je postala nevesta žena (*aššatu*),⁶ čeprav jo je ženin morda odpeljal šele kasneje na svoj dom (*traditio puellae*). Asirska zaročenka ni bila pravno zavezana le z zaročencem samim, ampak tudi z vso njegovo rodbino. To se je pokazalo, če je zaročenec umrl pred poroko. Njegov oče je smel tedaj omožiti zaročenko s kakim drugim svojim sinom (levirat),⁷ ali pa je zahteval od njenega očeta, da mu je vrnil zaročna darila razen konsumptibilij (§ 30). Ni pa mogel ženinov oče prisiliti očeta neveste, da bi bil po smrti zaročenke dal ženinu namesto nje katero drugo svojo hčer v zakon. Ako nevestin oče tega ni storil prostovoljno, je moral vrniti ženinovemu očetu prejeta darila razen konsumptibilij (§ 31). Kadar je umrl zaročenec, ki je imel vsaj deset let starega sina, se je le-ta oženil z nevesto svojega pokojnega očeta (§ 43), iz česar sklepamo, da je moral imeti Asirec ob sklenitvi zakona vsaj deset let.

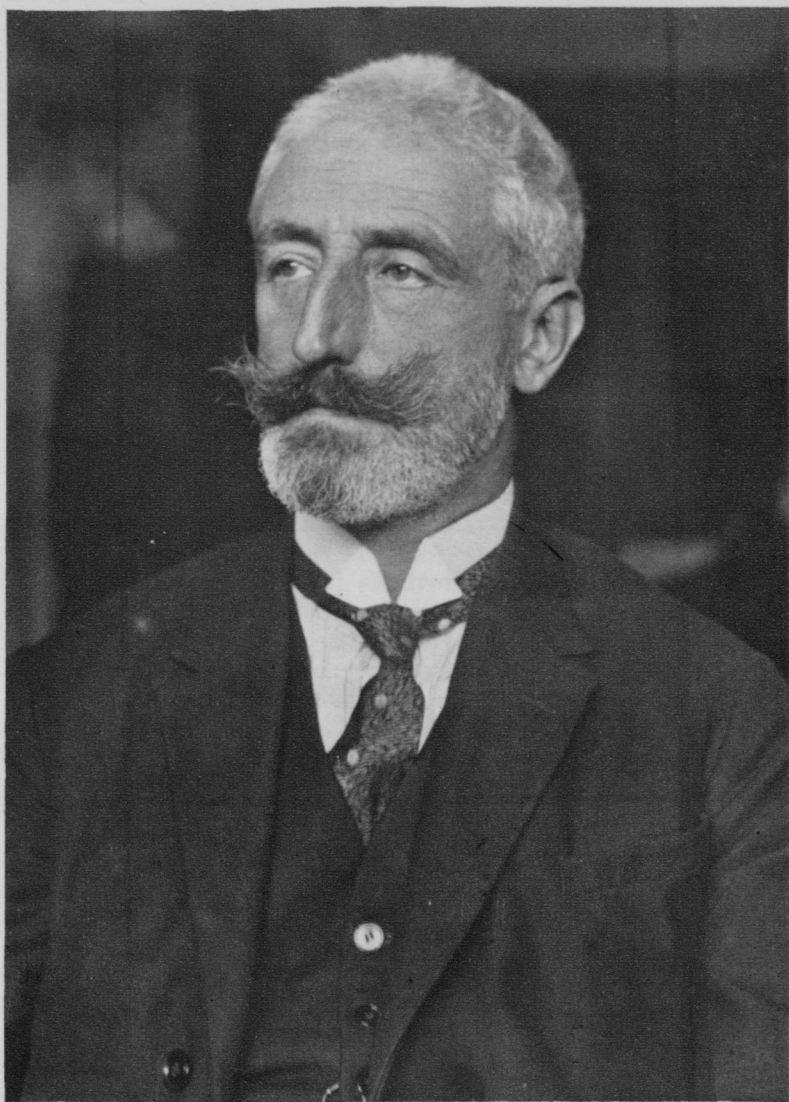
Po tej pravni ureditvi je bila nevesta le objekt, ne pa subjekt zaroke. Posebno drastično se je to pokazalo, kadar je šlo za nevesto, ki jo je bil oče zastavil upniku za svoj dolg. V tem primeru jo je smel upnik oddati v zakon, za kar mu je ženin plačal kupnino (*šimu*) (§ 39). Upnik sam pa jo je smel vzeti za ženo le, če je njen oče privolil. Ako oče ni več živel, je bilo potrebno privoljenje bratov; brat je mogel rešiti sestro iz upnikove oblasti, ako je v teku enega meseca plačal očetov dolg (§ 48).

Posebnost asirskega prava je bila tudi določba § 42, da se slovesno sklenjena zaroka ni mogla razdreti. S tem je bilo predvsem onemogočeno, da bi oče zaročenke razdril za-

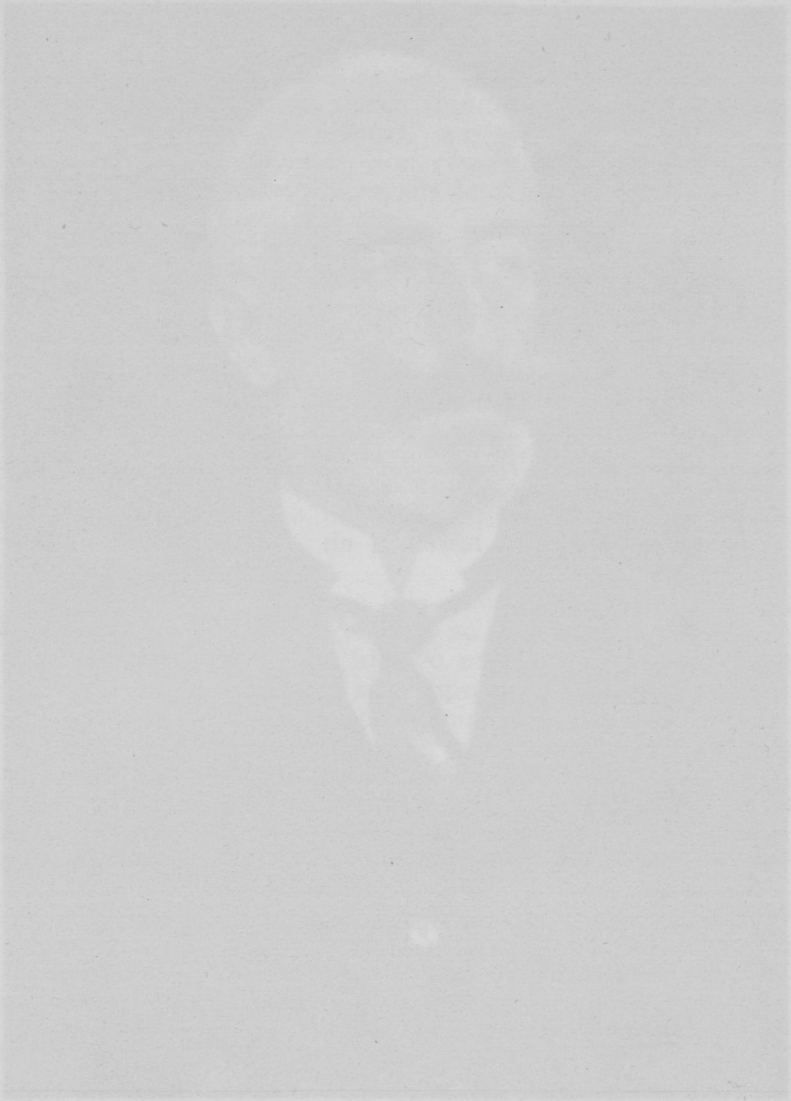
⁵ O pojmih *tirhatu*, *biblu*, *zubullu* prim. Koschaker, Rechtsvergleichende Studien, str. 132, 136, 178; Quellenkritische Untersuchungen, str. 56 ss. — Kot predmete za *biblu* oz. *zubullu* navaja § 30: svinec, srebro, zlato, kar loči od konsumptibilij, h katerim prišteva § 31 tudi žito in ovce.

⁶ § 31, vv. 41, 44; § 43, v. 21; napram ženinovemu očetu se imenuje že *kallatu* = sinaha (§ 30, v. 34); prim. Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen, str. 52 s.; isto velja po Hammurabijevem zakoniku: Koschaker, Rechtsvergleichende Studien, str. 143.

⁷ O leviratu po asirskem pravu prim. Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen, str. 41 ss.; Zum Levirat nach hethitischem Recht (= RHA 10, 1933) str. 80 ss.; E. Ring, Israels Rechtsleben im Lichte der neuentdeckten assyrischen und hethitischen Gesetzesurkunden, Stockholm-Leipzig 1926, str. 40 ss.

St. Milan Kury.

Richard King

roko. Zaročencu taka omejitev ni škodovala, saj je v zakonu imel pravico, da ženo odslovi (§ 37), kakor bomo še omenili.

Tudi po Hammurabijevem zakoniku je bila nevesta le predmet zaročne pogodbe, v kateri si je ženin z darili (*biblum*) in s kupnino (*tirhatum*) nevesto kupil^{7a} od njenega očeta.⁸ Vkljub enakemu pojmovanju zaroke in sklepanja zakona sploh, pa najdemo v podrobnostih mnogo razlik med babilonskim in asirskim pravom. V Babilonu ni zaroka ustanavljala nikakih vezi med zaročenko in rodbino zaročenca, ki bi bile trajale preko zaročenčeve smrti.⁹ Zaroko samo je bilo mogoče razdreti. Ako je to storil nevestin oče, je moral vrniti ženinu prejeta darila v dvojni vrednosti (§ 160 K H); ako pa je razdril zaroko ženin, ni mogel zahtevati nazaj ničesar, kar je bil izročil očetu zaročenke (§ 159 K H). Hetitski zakonik pozna vsaj v svoji mlajši redakciji¹⁰ zaroko, ki se je sklenila na ta način, da je izročil ženin za nevesto zaročno darilo (*kušata*). Enako kakor po Hammurabijevem zakoniku sta smeli obe stranki: starši¹¹ neveste (§ 29 het. zak.) in zaročenec (§ 30) razdreti zaroko. Ako so to storili starši, so morali vrniti dvojni *kušata*, ako jo je razdril ženin, ni mogel ničesar zahtevati nazaj.¹² Zakonik ne navaja nobenih podrobnosti o sklepanju zakona; zato tudi ne vemo, ali in v koliki meri so Hetiti morda upoštevali tudi voljo zaročenke same. Hetitski historični teksti (vazalne pogodbe, anali) pa kažejo, da odloča le oče ali brat o usodi hčere, oz.

^{7a} Ženin je kupil nevesto za zakon (*ana aššuti*, da mu bo zakonska žena); po tem namenu se je sklenitev zakona bistveno razlikovala od navadne kupne pogodbe glede sužnje. Prim. K o s c h a k e r, Z A 41, 24: der Kauf der Frau... verschafft dem Erwerber Eigentum an der Frau, aber dieses Eigentum ist kein Volleigentum, das ihn zu beliebiger Verfügung über sie berechtigen würde, sondern ein zweckgebundenes Eigentum, das ihm nur gestattet, die Frau zur Ehe zu verwenden.

⁸ Za starogrško pravo prim. E r d m a n n, o. c. str. 197 ss. — Glede sklepanja zakona s kupovanjem neveste prim. C. W. W e s t r u p, Über den sogenannten Brautkauf des Altertums, Kopenhagen 1926.

⁹ Hammurabijev zakonik ne pozna levirata.

¹⁰ Prim. K o r o š e c, Beiträge zum hethitischen Privatrecht (= SZ 52, 1932), str. 161 ss.; Raub- und Kaufehe im hethitischen Recht (= Studi Riccobono I) 1932, str. 551 ss., zlasti 560 ss.

¹¹ Zakonik govori o očetu (*attaš*) in materi (*annaš*); § 29, v. 12, enako tudi § 28, vv. 7, 8, 9.

¹² Da gre tu za recepcijo iz Hammurabijevega zakonika, sem skušal dokazati v razpravah, citiranih v op. 10.

sestre, ko jo oddaja v zakon;¹³ seveda gre tu za ženitve med vladarskimi rodbinami, o drugih primerih ne vemo ničesar, ker doslej pri Hetitih niso našli zasebnih listin.

Izredna načina sklenitve zakona sta po asirski pravni knjigi veljala za svojepravno vdovo (*almattu*) in za tzv. *esirtu*.

Kakor že omenjeno, je bila zaročenka od zaroke dalje vezana ne le na moža, ampak tudi na njegovo rodbino. Ta vez je ostala tudi po moževi smrti, zlasti če je vdova imela otroke; ako pa ni bilo otrok, je bila pod tastovo oblastjo. Tast jo je smel vnovič (§ 33, prim. § 43) omožiti in je dobil tako pač povrnjeno, deloma ali v celoti, to, kar je bil svoj čas dal za nevesto svojega sina.

Samo ona vdova, ki ni imela otrok in tudi njen tast ni več živel, je bila vdova v pravnem smislu. Pravna knjiga jo imenuje *almattu*, svojepravno vdovo,¹⁴ medtem ko za druge vdove uporablja izraz »*sinništu ša mu-us-sa me-tu-u-ni*«, »ženska, katere mož je umrl« (§ 46).

Pravni položaj svojepravne vdove označuje § 33 asirske pravne knjige z besedami: »šla bo, kamor hoče.« Zanja ni več rodbinskih vezi, zato naj odloča sama o svoji osebi. Najvažnejše je bilo pri tem vprašanje preskrbe. Zato je *almattu* uporabila pač prvo priliko, ki se ji je nudila, da je začela novo zakonsko skupnost. Če je bila le-ta sklenjena brez zakonske pogodbe (*riksu*), je bila skupnost pravno samo konkubinatus in ne zakon. Ker je tako skupnost tudi vdova lahko vsak hip razdrla, je asirska pravna knjiga določila (§ 34), da se po dvehletnem obstoju taka zgolj dejanska zakonska skupnost spremeni v veljaven zakon.¹⁵ Ta določba nas spominja na rimskopravno ureditev, po kateri je mož zadobil (takorekoč s priposestvom) oblast (*manus*), nad ženo, če je zakon trajal nepretrgoma leto dni.¹⁶ Hammurabijev zakon dovoljuje molče, da se vsaka vdova vnovič

¹³ Prim. Korošec, Raub- und Kaufehe, str. 569, op. 60.

¹⁴ O pojmu *almattu* prim. Koschaker, Quellenkritische Untersuchungen, str. 50.

¹⁵ O tem podrobneje v mojem referatu na 19. mednar. orientalističnem kongresu »Die Ususehe nach assyrischem Recht«, ki izide v kratkem v reviji *Orientalia*. — Prim. Herbert Meyer, Friedelehe und Mutterrecht, v *SZ*, germ. Abt. 47, 1927, str. 198 ss., zlasti str. 253.

¹⁶ *Gai.* 1, 111: *Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat: quia enim velut annua possessione usu capiebatur, in familiam viri transibat filiaeque locum optinebat.* — Prim. C. W. Westrup, *Mariage par usus*, Paris 1926.

omoži. Le od vdove, ki ima še majhne otroke, zahteva, da se prej obrne do sodnikov, ki poskrbe, da ne bodo trpeli zaradi drugega zakona imovinski interesi otrok iz prvega zakona, (§ 177).¹⁷ Novobabilonski zakonik (§ 13) pa dovoljuje vdovi, ki ima otroke, da sklene drugi zakon brez vseh ovir, kadar sama hoče.

Posebna oblika je veljala tudi za sklenitev zakona s tzv. *esirtu*. To so bile najbrž vojne ujetnice,¹⁸ morda iz uglednejših rodbin premaganih in podjarmljenih narodov; bivale so na domovih posameznih Asircev in so bile redno podrejene gospodinji.¹⁹ Srečavamo jih tudi pri Hetitih²⁰ in pri Mitancih²¹ in sicer celo kot kraljeve žene druge vrste; njihovi sinovi so imeli pravico do prestola, če ni bilo sinov iz enakorodnega zakona.²²

S svojo *esirtu* se je Asirec oženil tako, da jo je vpričo več svojih »tovarišev« (»vojakov«) zastrl in je slovesno izjavil, da mu je odslej (zakonska) žena: *ma aššati šit* — »zares, ona (je) moja žena« (§ 41). Ta obličnost je bila ute-

¹⁷ § 177 K. H. nalaga sodnikom dolžnost, da ugotove zapuščino prvega moža in jo nato prepuste v uporabo vdovi in drugemu možu. Oba pa se morata v posebni listini zavezati, da bosta varovala zaupano imovino, vzredila otroke pokojnikove in ne bosta odsvajala »orodja.« Končno določa zakonodajec, da je vsaka odsvojitvev takih predmetov nična, kupec pa izgubi svoj denar.

¹⁸ Glagol *esuru* = zapreti, obdati, obkoliti (n. pr. prebivalce obleganih mest, sovražnika kakor ptiča v kletki): Fr. Delitzsch, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896, s. v., str. 110 s; isti pomen v Assurbanipalovih napisih, prim. M. Streck, *Assurbanipal* (= VAB 7), Leipzig 1917, v registru (III. del) s. v. str. 465 citirana mesta. — Ehelolf, o. c., str. 35 op. 2 pravilno poudarja, da gre za ženske, ki so sredi med svobodnimi in nesvobodnimi.

¹⁹ § 40, v. 58 s. omenja, da v javnosti spremlja gospodinja.

²⁰ Prim. Götze, *Kleinasien*, str. 88 s.; Götze, *Über die hethitische Königsfamilie* (= Archiv Orientalni, Praga 2, 1930, 153–163); Friedrich, *Hethitische Staatsverträge*, II (= MV Ae G 34, 1) Leipzig 1930, str. 91.

²¹ Omenja jih pogodba med hetitskim vladarjem Šupiluliumo in njegovim mitanskim vazalom ter hkrati zetom Mattivazo; slednji je smel obdržati žene druge vrste (*esirtu*); glej E. Weidner, *Politische Dokumente aus Kleinasien* (Boghazköi Studien, 8), Leipzig 1923, str. 18, v. 60, in op. 2.

²² Tako je bil kralj Urhi-Tešup rojen iz zakona Muvatalliša z ženo, ki je bila *esirtu*, gl. Götze, *MV Ae G 34, 2*, str. v. 41; Götze, *Kleinasien*, str. 88.

meljena v predpisu, da so morale zakonske žene v javnosti nastopati zastrte (§ 40), kakor bomo še omenili. Pri tej obliki je šlo torej za enostransko proglašitev podrejene ženske za ženo. Kakor vdova tako tudi vojna ujetnica ni imela nikogar, ki bi bil za njo sklenil zakonsko pogodbo (*riksu*). Zato tudi v Asiriji tak zakon ni veljal kot popolnoma enakoroden. Otroci iz takega zakona so namreč dedovali po očetu le tedaj, če ni zapustil sinov iz enakorodnega zakona (§ 41). — Hammurabijev in hetitski zakonik take posebne oblike ne poznata.

2. Med zakonom.

Še očitneje kakor ob sklenitvi zakona, se je kazala moževa pravna superiornost med zakonom. To velja v osebno-pravnem in v imovinskopravnem pogledu. Primeroma zelo obsežna prva plošča nima niti ene določbe, ki bi izrečno dajala ženi kake pravice napram možu; žena je zaščitena le toliko, kolikor ogroža njene pravice tretji. Pač pa stremi večina določb izrazito za tem, da zaščiti moževe koristi napram ženinim.

Zakonsko zvestobo je bila dolžna le žena možu; nikjer pa ni ista dolžnost normirana za moža. Ako je žena prekršila svojo zvestobo, je zadela njo in sokrivca smrtna kazen (§ 13, § 15). Ako je mož zalotil svojo ženo pri prešestvovanju, je smel ubiti sokrivca²³ in ženo, Ako pa jih je peljal pred kralja ali pred sodnike in je tam dokazal, da sta prešestvovala, tedaj je bila usoda krivcev v moževi oblasti. Če je on ubil svojo nezvesto ženo, je zadela smrtna kazen tudi sokrivca. Ako pa je mož ženi odrezal za kazen nos, ali pa če ji je odpustil, je veljalo isto za sokrivca (§ 15). — Po Hammurabijevem zakoniku vržejo nezvesto ženo obenem s sokrivcem v vodo; če mož odpusti svoji ženi, tedaj odpusti tudi kralj sokrivcu (§ 129 K H). — Po hetitskem pravu sme soprog, ki zaloti ženo *in flagranti* pri prešestvovanju, ubiti njo in sokrivca (§ 197 het. zak.). Ako pa mož oba pelje pred kraljevo sodišče («vrata palače»), odloča o njunem življenju ali smrti (§ 198), podobno kakor po asirskem pravu.²⁴

²³ § 15 določa, da mora mož »dokazati« (vv. 42 s. *ubtaerus uktainuš*) ženinemu sokrivcu krivdo; Driver-Miles, *Assyrian Laws*, str. 45 s. domnevata, da je moral soprog s pokrikom prej privabiti priče.

²⁴ Za staro rimsko pravo nam je Gellius (*Noctes Atticae*, 10, 23, 5) ohranil Katonov izrek: *In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio inpune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterarere, dignito non auderet contingere, neque ius est.* — Različna grška prava (atensko,

Brez paralel v doslej znanih antičnih pravih pa so določbe asirske pravne knjige, ki dajejo možu izredno veliko kaznovalno in strahovalno oblast nad ženo. Naj navedemo za svojo trditev le najbolj značilne predpise!

Asirec je smel ženi odrezati ušesa, če je n. pr. njegove (?) stvari podarila sužnjem (§ 4), ali če je v tuji hiši ukradla kako stvar, ki je bila vredna več kakor 5 min (mina = 0.5 kg) svinca in je mož plačal za ženo odškodnino,²⁵ ali če je žena samovoljno odšla od njega in se je za več (tri ali štiri) noči naselila v tuji hiši; pri tem je zadela enaka kazen tudi gospodinjo, ki jo je sprejela v hišo (§ 24). Večkrat pooblašča pravna zbirka moža, »da ženi naloži kazen (*hitu*)« (§ 3), »da ji naloži kazen po svoji volji (svojem srcu)« (§ 16, § 23), ali z njo »napravi« pač po svoji volji (§ 14, § 22, § 23).²⁶ Na kakšne kazni je redaktor pravne knjige pri tem mislil, moremo sklepati iz § 58, ki določa, da je treba obvestiti in poklicati svečenika, preden je bila žena kaznovana s katero izmed naslednjih kazni: odrezanjem prsi, nosu ali ušes.²⁷ Z obvestitvijo svečenika je hotela pravna knjiga zagotoviti vsaj neko kontrolo zoper samovoljne zlorabe moževe kaznovalne pravice. Pri izvršitvi nekaterih drugih kazni, ki nam vsled poškodovanega besedila §-a 57 niso podrobneje znane, so vršili podobno kontrolo sodniki.²⁷

Brez vsake kontrole in popolnoma po svojem preudarku pa je smel mož svojo ženo bičati, ji izruvat lase, ji prebosti ali potrgati ušesa (§ 59). Pravna knjiga nikakor ne predpostavlja za tako brutalno strahovanje določene ženine krivde, pač pa skrbno pristavlja, da za tako strahovanje mož ni kazniv. Pri tem je zanimivo ugotoviti, da je imel po § 44 enako strahovalno oblast tudi asirski upnik nad svojim dolžnikom, ki je radi dolga »bival« v njegovi hiši. Redaktor pravne knjige je hotel z določbo § 44 pač postaviti skrajne meje

gortinsko) normirajo kazen le za sokrivca; mož pa je smel po splošnih načelih kaznovati ženo; nekatera grška prava pa določajo za prešestnico in sokrivca isto kazen, predvsem nečastne posledice. Prim. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland*, str. 287 ss. Busolt-Swoboda, *Griechische Staatskunde* (= *Handb. d. klass. Altertumswiss.* IV, 1, 1) München 1920, 1926, str. 376, 536 s. et passim.

²⁵ Kadar pa mož ni plačal za ženo odškodnine, je okradeni obdržal ženo, pač kot sužnjo in ji je smel odrezati nos (§ 5).

²⁶ Prim. Koschaker, *Quellenkritische Untersuchungen*, str. 13.

²⁷ Glede besedila in prevoda § 57 in § 58 sledim Driver-Miles-u, *Assyrian Laws*, str. 424 s.

upnikovi oblasti; isto smemo s K o s c h a k e r j e m²⁸ domnevati tudi glede § 59. S tem, da je redaktor izčrpno naštel strahovalne oblike, je hotel preprečiti, da ne bi mož samovoljno uporabljaj napram ženi še hujših kazni (usmrtitve, odrezanja nosu, i. dr.), če mu jih izrečno ne dovoljuje kako določilo pravne knjige. Formalno je služil § 59 tako vsaj indirektno²⁹ nekoliko tudi ženinim interesom, vsebinsko pa spada med najbrutalnejše določbe, ki jih je sploh kdaj kak pravni sistem vseboval.

Brez moževega dovoljenja žena ni smela za dalje časa (tri, štiri noči, § 24) zapustiti svojega domov ališča; kršitev te dolžnosti kaznuje § 24 zelo strogo (odrezanje ušes). Tolika strogost je pač v zvezi z dejstvom, da asirska žena ni imela pravice, da bi se ločila od moža; s takimi drakoničnimi kaznimi skuša asirska pravna knjiga v kali zatreti vsako možnost, da bi se taka pravica razvila po običaju. — Tudi svojepravna vdova (*almattu*) je imela svobodo gibanja le dotlej, dokler ni po dveh letih zakonske skupnosti *ex lege* (§ 34) postala zakonska žena (*aššatu*); to izpremembo v njenem pravnem položaju izrečno ugotavlja drugače redkobesedni § 34: »ne sme več oditi«.

Kakor po drugih pravih, je tudi po asirskem mož navadno odpeljal ženo na svoj dom (»vstopila je v moževo hišo«, § 29). Razen tega pa pozna asirska pravna knjiga tudi zakon, v katerem »žena stanuje v hiši svojega očeta« (§§ 25-27, 32, 33, 36 in 38), kjer jo mož obiskuje (§ 27). Pravna knjiga se s to obliko zakona celo bolj bavi kakor z navadno; razumljivo je to, ker gre za posebnost. Iz asirskih pravnih virov³⁰ samih ne dobimo jasne slike o posebnostih takega zakona.³¹ Gotovo pa je, da pravna knjiga ne normira za to zakonsko obliko nobene omejitve moževe oblasti.

Medtem ko asirska pravna knjiga ne daje ženi nobenih pravic napram možu, pa skuša varovati njen ugled napram drugim osebam.

²⁸ Quellenkrit. Untersuchungen, str. 12 s.

²⁹ Da gre primarno za moževe interese, dokazuje ugotovitev §-a 59, da je tako strahovanje zanj nekaznivo.

³⁰ Pač pa prihajajo za primerjavo v poštev podobni zakoni nekaterih bibličnih osebnosti: očaka Jakoba, Gen. 29, 13-13, 21; dalje Samsona, Jud. 14, 1-15, 8, Gedeona, Jud. 8, 29-32; prim. Driver-Miles, Assyrian Laws, str. 137 s.

³¹ O razliki med obema vrstama razpravljata sedaj obširno Driver-Miles, Assyrian Laws, str. 134 ss.

Asirska žena in vdova je morala v javnosti nastopati zastrta. To ni bila le njena dolžnost, ampak tudi predprava. Vlačugam in sužnjam je bilo namreč zastiranje obraza strogo prepovedano; kazniv je bil tudi oni, ki ne bi naznanil vlačuge ali sužnje, ki jo je videl zastrto (§ 40).

Ženino čast varuje pravna knjiga (§ 17, § 18) vsaj toliko, da strogo kaznuje obrekovalca, ki jo je napram možu krivično obdolžil prešestvovanja. Ne smemo pa prezreti, da gre pri tej določbi primarno za žalitev moževe družinske časti. Podobno določbo pozna tudi Hammurabijev zakonik (§ 127).

Kazniv je bil tudi, kdor je udaril tujo nosečo ženo in ji je s tem povzročil splav (§ 50, § 51).

O i m o v i n s k e m pravu med zakoncema ima asirska pravna knjiga le malo določb. Najbolj splošna je norma §-a 32: žena, ki ji je bil mož dal jutrnno (*nudunnu*), je bila soodgovorna za vse moževe dolgove, kontraktne in deliktne. Iz tega sledi, da je žena obdržala v zakonu svojo imovino in da je vsaj v neki meri z njo lahko razpolagala.

Nasprotno pa mož ni bil dolžan plačati denarne kazni ali odškodnine radi ženinih deliktov; enako tudi niso bili za to odgovorni njeni otroci. Asirska pravna knjiga to izrečno ugotavlja glede kazni radi ženinih hujših verbalnih³² deliktov (§ 2). Možu je bilo popolnoma prepuščeno, ali hoče plačati odškodnino za svojo ženo, ki je v tuji hiši ukradla kako večjo stvar (§ 5), ali ki je prenočevala tujo ženo, katera je zapustila svojega moža (§ 24); ako mož ni plačal odškodnine, je žena ostala v tuji hiši sužnja in jo je zadela poleg tega še huda kazen (odrezanje nosu § 5; odrezanje ušes § 24).

Hammurabijev zakonik ustanavlja ženino odgovornost samo za kontraktne dolgove. Za dolgove, ki nastanejo med zakonom, odgovarjata oba zakonca (§ 152). S posebno listino, ki jo ji je mož izdal, pa si je mogla žena zagotoviti, da ni jamčila za moževe dolgove, ki so nastali pred zakonom; obratno tudi mož (v tem primeru?) ni bil odgovoren za ženine predzakonske dolgove (§ 151).³³

Singularnopravno določbo glede zakona s svojepravno vdovo (*almattu*) vsebuje § 35. Kadar se je vdova naselila v moževi hiši (»je vstopila v moževo hišo«), je postalo »vse,

³² Vrsta delikta ni popolnoma jasna; Driver-Miles, o. c., str. 381, § 2 prevajata: If a woman, ... has uttered blasphemy or spoken sedition, ...

³³ Koschaker, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurabis, str. 216 ss. smatra, da sta § 152 kakor tudi določba § 151 o neodgovornosti moža za ženine predzakonske dolgove interpolirana.

kar je prinesla s seboj«, moževa last. Kadar pa se je mož naselil (»vstopil«) pri ženi(!), je postalo ženina last vse, kar je prinesel s seboj. Pri tem pa je negotovo, ali je nastopila združitev imovine v rokah gospodarsko močnejšega takoj ob sklenitvi zakona, ali pa je veljalo to pravilo samo ob smrti enega zakonca. Lahko tudi domnevamo, da je zakonec, ki se je vselil v tujo hišo, komaj kdaj imel kako pomembnejšo imovino.³⁴ Zato pač ne smemo te določbe posploševati.

Značilno je, da asirska pravna knjiga nikjer izrečno ne omenja ženinne pravice do preskrbe, čeprav je imela zagotovitev preskrbe velik pomen za obstoj zakona. To se je pokazalo tedaj, če je mož dolgo časa — več let — izostal od doma, bodisi da je šel na vojno in bil ujet (§ 45), bodisi da je iz drugih razlogov odšel v tujino (»šel je na polje«, ³⁵ § 36).

Žena vojnega ujetnika, ki ni imela sinov in ki njen tast tudi ni več živel, je morala čakati na možovo vrnitev dve leti. Ako ni bila preskrbljena, predpisuje § 45 pravne knjige različne načine javne preskrbe³⁶ med čakalno dobo. Čez dve leti so izdali ženi vdovsko listino, da se je mogla vnovič omožiti (§ 45) in tako v drugem zakonu najti potrebno preskrbo.

Ako pa je bil mož odšel »na polje« (§ 36), se je smela njegova žena, ki ni imela sinov,³⁷ vnovič omožiti šele čez pet

³⁴ Določba, da žena pridobi moževo imovino, je morda poznejši odstavek. Formalno je značilno, da ne govori več o »vdovi«, ampak o »ženi«; vsebinsko pa bi bilo za asirsko pravno knjigo pravi *unicum*, ako naj bi ob sklenitvi zakona žena pridobila moževo imovino.

³⁵ Izraz ni jasen. Isti § 36 predvideva kot poseben primer, da je mož odsoten na kraljevem odposlanstvu (da so taka odposlanstva včasih trajala tudi šest let, izvemo iz El-Amarnske korespondence; cf. Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln, str. 70, v. 13 s.). Kolikor morem ugotoviti po tekstih, ki so mi na razpolago, se izraz »polje« (*equ*), ne uporablja za bojno polje. — Morda bi mislili na odsotnost po trgovskih poslih.

³⁶ Tekst žal ni dobro ohranjen. Izmed vsaj treh možnosti preskrbe je prva ta, da vstopi žena kot dekla v dvorno službo; zadnja pa ta, da ji sodniki, sporazumno z mestnimi velikaši in z županom prepustijo kako hišo in zemljišče kot fevd.

³⁷ Tasta § 36 ne omenja, kar je najbrž izostalo pomotoma. Določba § 36 je nastala pač tako, da je redaktor pravne knjige imel pred očmi razsodbo v kakem konkretnem primeru, pri tem pa je prezrl, da tam tast ni bil omenjen, morda, ker ni več živel.

let, pa tudi to le tedaj, če ji ni bila zagotovljena potrebna preskrba.³⁸

V obeh primerih tako lahko nedvomno ugotovimo tesno zvezo med ženino preskrbo in njeno čakalno dolžnostjo. Podobno naziranje srečujemo tudi v Hammurabijevem zakoniku (§§ 133a, 134, 135).

3. Prenehanje zakona.

Preskrba vdove po moževi smrti je največja ugodnost, ki jo zagotavlja asirska pravna knjiga ženi; prezreti pa ne smemo, da gre ta ženina pravica v breme dedičev, ne pa moža samega. — Mož je mogel za vdovo poskrbeti v naprej s tem, da ji je naklonil (»zapisal«) določeno imovinsko naklonitev.³⁹ Če tega ni storil, nalaga asirska pravna knjiga (§ 46) sinovom dolžnost, da ji dajejo stanovanje, hrano in pijačo, »kakor nevesti, ki jo ljubijo« (§ 46, v. 97). Kadar vdova ni imela lastnih sinov, so morali skrbeti zanjo njeni pastorki. Isti § 46 pa predvideva možnost, da jo eden izmed pastorkov (»sinov njenega soproga«, v. 109) vzame za ženo in ji tako zagotovi preskrbo (levirat).⁴⁰

Brez izrečne moževe pismene odredbe žena ni prihajala v poštev pri delitvi moževe zapuščine, kar sklepamo iz dejstva, da pravna knjiga govori samo o sinovih, ki si delijo dediščino (»sin naj vzame dedni delež« § 28, § 41).

Zelo skrbno pa je redaktor pravne knjige skušal varovati interese moževe rodbine ob smrti enega zakonca, zlasti če je šlo za zakon, kjer je »žena bivala v hiši svojega očeta« (§§ 25 ss.).

Ako je zakon prenehal radi moževe smrti, je postal nakit (*dumaqi*), ki ga je bil pokojni podaril ženi, last sinov (§ 25, § 26). Kadar ni bilo sinov, so ga smeli zahtevati nazaj pokojnikovi bratje, ako so živeli z njim v nerazdeljeni (*la zi-e-zu*, § 25, v. 84) dediščinski skupnosti. Šele, če tudi teh ni bilo, je nakit ostal vdovi (§ 26). — Ako je zakon prenehal radi ženine smrti, je mož vzel nazaj jutrn (*nudunnu*), ako ne sploh

³⁸ § 36, v. 86 ss.: (mož) »ji ni zapustil ne olja, ne volne, ne obleke, ne hrane, ne česa drugega« in ji tudi ničesar ni »pošiljal s polja«.

³⁹ Približno istodobne listine iz subarejske naselbine Nuzi navajajo različne primere za tako preskrbo; prim. E. A. Speiser, New Kirkuk Documents relating to Family Laws, [No. 19, No. 20, No. 22.

⁴⁰ Prim. Koschaker, Levirat (= RHA 10, 1933) str. 80 ss.

vsega,⁴¹ kar ji je bil dal; vzeti pa seveda ni smel ničesar, kar je bilo last njegovega tasta (§ 27).

Kadar je žena bivala v moževi hiši, je ostala njena imovina, obstoječa iz stvari, ki jih je prinesla »iz hiše svojega očeta«, in iz stvari, ki jih ji je njen tast podaril, rezervirana za njene sinove; moževi bratje niso imeli do teh stvari nobene pravice (§ 29).

Enostransko, zgolj v moževem interesu je bilo urejeno tudi ločitveno pravo (§ 37). Asirec je smel svojo ženo odsloviti (*ezebu* = pustiti), kadar je hotel; ni bilo potrebno, da bi bila žena karkoli zagrešila; brez pomena je bilo tudi, če mu je že rodila otroke⁴² ali ne. Od moževe volje je bilo tudi odvisno, ali je dal ženi kako odpravnino⁴³ (*ezibtum*) ali ne (§ 37). Ako je žena bivala še pri svojem očetu, ji je smel mož ob ločitvi odvzeti podarjeni nakit (*dumaqi*); le *tirhatu*, kupnine, ki jo je bil ob zaroki izročil njenemu očetu, ni smel vzeti nazaj. Ako je oče podaril kupnino ženi, je tudi po ločitvi njej ostala (§ 38). — Znatno drugače ureja Hammurabijev zakonik⁴⁴ ločitev zakona. Tudi po babilonskem pravu je mož imel primarno, ne pa izključno⁴⁵ pravico, enostransko ločiti zakon. Ženi pa načeloma daje zakonik pravico do odpravnine in subsidiarno celo normira zakonito odpravnino;⁴⁶ brez odpravnine ostane žena le tedaj, če je bil zakon ločen po njeni krivdi.⁴⁷

⁴¹ *nudunnu* = »jutrna« v Hammurabijevem pravu; prim. Koschaker, Rechtsvergleichende Studien, str. 165. ss. — V našem §-u 27 (»katerikoli *nudunnu* ji je mož dal«) pa najbrže pomeni vsa moževa darila ženi.

⁴² To okolnost naglašča Hammurabijev zakonik v §§ 137, 138.

⁴³ Pač pa omenjajo odpravnino kapadoške plošče iz staroasirske dobe; prim. Eisser-Lewy, Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, I (= MVAe G 33), No. 4: žena dobi mesto odpravnine vse premičnine in otroke (sužnje?); No. 276: žena dobi mino srebra kot odpravnino; ne omenja pa odpravnine listina št. 5.

⁴⁴ §§ 137—142, § 148—149.

⁴⁵ § 142 in fine.

⁴⁶ § 139: mino srebra.

⁴⁷ § 141. — Tudi v drugih pravih se priznava ločitvena pravica prej možu, kakor pa ženi; ženina pravica se šele polagoma uveljavi. Za rimsko pravo (*divortium*) prim. Jörs-Kunkel-Wenger, Römisches Recht, Berlin 1935, str. 281, 2; za grška prava, ki razlikujejo brezoblično moževo odslovitev (*ἀποπομπή*) od težavnejše in oblične ženine zapustitve moža (*ἀπόλειψις*), prim. E. Weiss, Griechisches Privatrecht, I, Leipzig 1923, str. 309 ss.; Busolt-Swoboda, Griechische Staatskunde, str. 241 s., 1084; Erdmann, Die Ehe im alten Griechenland, str. 388 ss.

Žena ni smela samovoljno zapustiti moža (§ 24), kakor smo že ugotovili. — Celo drugi zakon, ki ga je sklenila žena vojnega ujetnika, potem ko je po končani dveletni čakalni dobi že dobila vdovsko listino, je bil veljaven le, če se prvi mož ni vrnil. Če se je vrnil, je smel vzeti svojo ženo nazaj; drugemu možu so ostali otroci, ki mu jih je žena medtem rodila (§ 45). — Ni pa mogel zahtevati nazaj svoje žene mož, ki je bil odšel »na polje« in se je vrnil šele potem, ko se je po petletni čakalni dobi njegova žena veljavno vnovič omožila. Vendar je po poznejšem dodatku tudi on smel razdreti drugi zakon svoje žene, ako je dokazal, da se je brez svoje krivde tako dolgo zamudil v tujini (§ 36).

Ob sklepu moramo ugotoviti, da se je avtorju asirske pravne knjige posrečilo, da je z vso asirsko brezobzirnostjo in krutostjo⁴⁸ uredil pravni položaj žene izključno z vidika moževih interesov. Le redko se je zavzel tudi za ženine interese (preskrba žene vojnega ujetnika, preskrba vdove), pa tudi to se je zgodilo vedno tako, da pri tem ni kršil moževih. Že zgolj priložnostna primerjava z drugimi klinopisnimi pravnimi viri pa nam je pokazala, da je tudi med orientalskimi pravi zavzemalo asirsko pravo v tem vprašanju ekstremno stališče.

O pravni naravi Epanagoge.

Dr. Ciril Kržišnik.

I

Justinijan je v svoji zakonodaji zbral iz številnih pravnih virov vse one določbe, ki naj še nadalje ostanejo veljavno pravo. V kodeks (Codex Justinianus 529, Codex repetitae praelectionis 534) je zakonodajna komisija uvrstila cesarske konstitucije, digeste (533) vsebujejo pravniško pravo in v institucijah (533), ki so učbenik in zakonik obenem, je zbrana za študij prava najpotrebnejša snov. Te tri zbirke pa so po Justinijanovi volji le deli enotnega zakonika.¹ S poznejšimi zakoni, z novelami (535—565), je Justinijan določbe prejšnjih zbirk v marsičem spremenil. K svojim zakoni-

⁴⁸ Prim. J. Jelitto, Die peinlichen Strafen im Kriegs- und Rechtswesen der Babylonier und Assyrer, Breslau 1913.

¹ Const. Tanta § 12, 13; const. Omnem § 7; const. Cordi § 5.